

4. Fängelse: Icke-våldets kloster och ödemark

[PELLE MINNS] »Att förlora sin frihet, det måste vara det svåraste som finns», skrev en vän. Men jag kände mig inte ofri i fängelset, tvärtom. Jag var befriad från åtskilligt av vardagens bestyr: laga mat, vänta på spårvagnen, handla på Clas Ohlson.

I stället gavs jag möjlighet till studier och reflexion. På dagarna satt jag vid mitt skrivbord och läste en universitetskurs om Nya testamentet, som jag tenterade under permissionerna. Aldrig förr har jag läst kurslitteraturen så noga.

Den inrutade livsrytmen gav mig också möjlighet till fördjupning, tillvaron fick en brännpunkt. Hur vill jag leva mitt liv? Vad innebär det att vara kristen?

Till välbefinnandet bidrog möjligheterna till fysisk aktivitet. Jag tränade i gymmet varje dag, något som jag mådde bra av.

Den som konfronterar våld och orättfärdighet med ickevåld hamnar förr eller senare i fängelse.¹ Men fängelset är inte bara en ofrånkomlig följd av ett etiskt ställningstagande, det kan också vara en plats för andlig och moralisk fördjupning. En fängelsevistelse kan ses som en rörelse neråt i samhällshierarkin. Sådant ger nya perspektiv.

»Ni skulle väl använda tiden bättre om ni inte satt inlåsta», säger

många. Men tiden i fängelse är inte bortkastad. Inte heller är den juridiska påföljden något skilt från ickevåldsarbetet, utan bör ses som en del av den samhällsförändrande verksamheten.

När medborgarrättsaktivister hamnade bakom galler för att de hade satt sig i lunchrestauranger som bara serverade vita, stärktes den folkliga opinionen mot raslagarna i USA:s sydstater. Oppositionen mot Englands kolonialstyre ökade när Gandhi fängslades. Själv hävdade han att social förändring aldrig kommer från parlament eller predikstolar, utan endast från domstolarna, fängelserna – och ibland galgen.²

Plogbillgruppen *Jas till plogbillar* hamrade år 1993 på bombfästena på ett Jas-plan i Linköping. De fyra aktivisterna dömdes under stor medial uppmärksamhet till ett års fängelse och miljonskadestånd. Enligt Svenska freds- och skiljedomsföreningens dåvarande ordförande, Lars Ångström, skapade denna enda aktion mer debatt kring Jas-projektet än vad Svenska freds hade gjort under tio års opinionsbildande arbete.³

Det här fenomenet har beskrivits som politisk juijutsu.⁴ Den japanska kampsporten bygger på att använda motståndarens anfallande kraft mot henne själv. När statsmakten sätter in sin tvingande kraft mot fredliga aktivister kan det leda till att motståndet stärks.

Man kan också säga att domstolarnas agerande bidrar till att en konflikt lyfts till ytan, blir synliggjord. Genom att straffa ickevåldsaktivister deklarerar staten sin syn på aktionen. När en domstol ger ett kännbart fängelsestraff till fredsvänner som hamrat på ett stridsflygplan säger den, som statens dömande organ, »så här viktiga anser vi dessa vapen vara, vi tänker försvara dem». Tack vare rättegångsförfarandet blir konflikten mellan statens ståndpunkt (bevara vapnen!) och fredsaktivisternas (avskaffa vapnen!) iögonfallande. Det är bra. När en konflikt blir tydlig är det lättare för samhällsmedborgarna att ta ställning. Människor inbjuds att fundera över vilken deras egen ståndpunkt är, något som stimulerar det demokratiska samtalet vid köksbord och i rökrum.

Statens rättsliga repressalier kan också ha en sanningsproklamerande, demaskerande effekt. När det svenska rättsväsendet fängslar människor som ger burhonor ett bättre liv blir det svårare att upprätthålla illusionen om Sverige som det djurvänliga landet med »världens bästa djurskyddslag».

Aktivisternas fängelsetid kan vara meningsfull också i en annan mening: de får saker gjorda. Som fånge i Preston, England, arbetade plogbillsaktivisten Stellan Vinthagen med en doktorsavhandling i freds- och utvecklingsforskning. Hans medaktivist Ann-Britt Sternfeldt satt i Risleyfängelset. Där översatte hon sin ekologiska reseguide till Gambia från svenska till engelska. Plogbillsaktivisten John Dear hamrade, med gruppen *Pax Christi*, på en F15e, ett stridsflygplan som kan bestyckas med kärnvapen. Under tiden i fängelset skrev han dagbok, som senare publicerades som *Peace Behind Bars: A Peacemaking Priest's Journal from Jail*.

Faktum är att de flesta som sitter i fängelse av politiska skäl är mer politiskt aktiva, och troligen mer effektiva, än de är utanför murarna. Människor hör talas om fången och funderar över det hon gjort. Det anordnas manifestationer och stödfester. Sympatisörer skriver, andra kommer på besök. Familjemedlemmar hälsar på, somliga av dem radikaliseras. Massmedier blir nyfikna, och de artiklar och insändare som skrivs inifrån en cell väcker i regel större intresse än de annars skulle ha gjort.

Bland de fattiga

I fängelset träffar man som aktivist människor som annars inte skulle ha kommit i ens väg. Och inte bara träffar, vi får tillfälle att dela livet en tid. Oavsett hur olika bakgrund man har, och av vilket skäl man sitter där, är fängelselivets villkor desamma. Alla fångar är skilda från familj och vänner, alla är beroende av vakternas välvilja, alla är bundna till samma plats. Sådant skapar gemenskap.

»Att sitta i fängelse för en fredsaktion ger möjlighet till en levande solidaritet med de fattiga som inte låter sig göras på något annat sätt», skrev John Dear från sin fängelsecell i North Carolina, USA.⁵ I befrielseteologin är begreppet *de fattiga* en symbol för människor som befinner sig långt från maktens centrum. I den bemärkelsen har Dear rätt. Alla som sitter inne är naturligtvis inte fattiga i ekonomisk mening – i fångkollektivet finns också enstaka momsfliffare och skattesmitare. Men de flesta som vi har mött har inte haft mycket att säga till om i samhället. De är människor som vanligtvis inte befolkar våra församlingar och ideella föreningar. I ett fängelse ges möjlighet att prata om etik, och hur samhället borde se ut, med människor som vanligtvis, av politiska rörelser, betraktas som ointressanta samtalspartners i sådana frågor: missbrukare, hemlösa, människor som begår brott.⁶

Många ickevåldsaktivister är tacksamma över erfarenheten att ha suttit i fängelse. Det är dock viktigt att inte idealisera fängelselivet. Många fångar mår dåligt, och för de flesta är anstaltsvistelsen inte en erfarenhet som de har hjälp av när straffet är avtjänat och de ska fortsätta sina liv.

Våra fängelseerfarenheter

[ANNIKA MINNS] *Känslan av isolering kunde bli stark. Trots breven, besöken och telefonsamtalen kändes det ibland som om jag levde långt borta från alla, i en egen avskild värld. Kontakten med utsidan var ändå väldigt viktig, att få bevis på att jag inte var bortglömd. Särskilt uppmuntrande var det när människor berättade att aktionen hade påverkat dem eller när andra aktivister beskrev det politiska arbete de utförde. Vetskapen om att vår aktion inte var en isolerad händelse var betydelsefull.*

Själv försökte jag upprätthålla relationer så gott det gick. Telefonkort blev en stor utgiftspost.

Tiden gick ofta långsamt i fängelset. Jag kunde bli irriterad på folk uteför som hade lovat att göra saker, men inget hände. För dem gick en

vecka i ett nafs, men inte för mig. Dagarna skiljde sig inte mycket från varandra; miljön var densamma, människorna likaså. Monotonin kändes periodvis tung.

På det hela taget var det dock en rik personlig upplevelse, främst att få möta och lyssna på människor med helt andra livsberättelser. Det var också ett tillfälle att se samhället från en annan horisont, från de inte-så-privilegierades perspektiv. Ett annat bestående minne är känslan av meningsfullhet som jag upplevde under den här tiden. Vetskapen att jag var del av något större, av människors strävan i olika tider och på olika platser för en bättre värld.

Att vara häktad eller fängslad är en erfarenhet som naturligtvis inte är likadan för två individer. Människors sårbara sidor visar sig på olika sätt. Vi blir stressade av olika företeelser, olika saker gör oss glada.

John Dear plågades av att hans föräldrar fördömde aktionen. Stellan Vinthagen saknade sin älskade. Lynn Fredriksson led av cigarett-rökningen på hennes avdelning. Ann-Britt Sternfeldt ville gå i skogen. Liz McAllister och Phil Berrigan längtade efter sina barn.

Vilka svårigheter som möter i fängelset beror förstås på omständigheterna: Vilket land man befinner sig i. Hur aktionen har utfallit. Vakternas attityd. Och förstås aktivistens individuella förutsättningar.

[ANNIKA MINNS] *Maktlösheten var det mest frustrerande. Det handlade om situationer då saker som var viktiga för mig, att få ringa ett samtal eller köpa något i kiosken, inte kunde göras. Vakternas argument lät ihåliga, men jag visste att det inte var någon idé att diskutera. Av prestige verkade de inte vilja ändra sig. Hade de sagt att det var tid för inlåsning, ja då var det så. Det fanns inget jag kunde göra. I bakhuvudet fanns vetskapen om deras makt över mig. De kunde till exempel skicka mig till en sämre avdelning om de tyckte att jag bråkade.*

Livet i Risley, och sedan i Styal, gav mig erfarenheten att bli sedd på ett nytt sätt. Jag växte upp i ett lugnt och välordnat villaområde. Sådana som jag är vana att behandlas schysst. Jag hade inte tidigare tillhört en grupp som diskrimineras eller behandlas respektlöst, men som intagen upplevde jag ofta att mitt värde var lägre än annars. Vissa vakter miss-

brukade sin maktposition, kom med nedsättande kommentarer och undvek att tillmötesgå våra förfrågningar – av slöhet eller ren illvilja. Då tänkte jag på grupper som ständigt blir behandlade på detta sätt: svarta i rasistiska miljöer, vissa grupper av funktionshindrade, och så vidare.

Det är skillnad mellan att sitta på en öppen anstalt och en sluten. I Sverige placeras politiska aktivister i regel på öppna anstalter vilket innebär att de har större rörelsefrihet på dagarna, och under nätterna är rumsdörren inte låst. De har också bättre möjligheter att kommunicera med yttervärlden. Att trivas i sitt eget sällskap och kunna trösta sig själv i jobbiga stunder är förmågor som underlättar. Likaså att tycka om böcker. En häktescell kan vara en underbar plats att läsa en tjock roman i. Dörren är låst. Ingen telefon. Ingenting som stör.

[PELLE MINNS] *I början var jag rädd för att råka illa ut, bli trakasserad eller retad. Kanske till och med orolig att bli utsatt för våld, eller behöva bevittna sådant. Jag var på min vakt, höll mig vid sidan av. Men efter en tid förstod jag att jag skulle klara av »voltan», som det heter på kåkslang. Maten var okej. Jag kände att jag blev respektfullt bemött av de flesta. Av personalen och av de andra fångarna; många av killarna gav sitt stöd till aktionen och mitt engagemang. Efterhand fann jag min plats. Då släppte oron. Så på det hela taget hade jag inte några svårigheter att tala om. Detaljer, besvär, någon frustration – visst. Men inte svårigheter.*

En sorts intellektuell isolering förelåg. Eftersom studierna reste många frågor hade jag ett behov av att samtala. Stämningen på avdelningen var god, jag trivdes med killarna, men det var inte direkt någon seminarie-miljö. Så ibland fantiserade jag. Då var vi flera aktivister i korridoren, vi läste och hade lektioner för varandra. Romantiken närdes av Solsjennitsyns romaner. I hans skildringar passerar sovjetregimens oppositionella revy: författare, intellektuella, kristna och konstnärer. Lägren och straffarbetet förde dem samman. Bland våningssångarna i träbarackerna växte ett intellektuellt universum: vindlande diskussioner om politik, religion och moral.

Dagdrömmar. Det tyckte jag att jag kunde unna mig.

Tiden efter fängelsevistelsen kan vara jobbig på sitt eget sätt.⁷ Lönearbete, besvara e-posten, sortera tvätten. Vad håller jag på med? Kontakten med vännerna återupptas och går snart in i kända hjulspår. »Tänker du gå på filmfestivalen?» »Rickard vill inte ha fler barn.» »Jag ska byta avdelning på jobbet.» Jaha. Världen känns fadd.

Som frigiven ska man in i ett vardagsliv som känns främmande, kanske meningslöst. Efter att helt ha gått upp i motståndsarbetet under månader eller år tar det ett tag innan man kommer in i vardagen igen. Aktion, häkte, rättegång, fängelse – de är förtätade upplevelser. Det är lätt att sakna intensiteten och känslan av meningsfullhet; vardagens rutiner fyller inte den tomheten. Dessbättre brukar ex-fången så småningom hitta tillbaka till vänner, sammanhang och engagemang.

Reträtt

Ett skäl till att frigivningen kan bli svår är att vardagslivet är splittrat, medan fängeslevets begränsningar gör det lättare att behålla fokus på det som är viktigt i livet.

Katolska aktivister i USA har jämfört fängelser med kloster. Det finns onekligen paralleller: enkelheten, den fasta strukturen på dagen, avskildheten i cellen (om man har förmånen att ha egen cell), de få ägodelarna, broder- och systerskapet med människor som man inte valt, tid för bön och meditation.

Allt fler kristna har upptäckt den möjlighet till eftertanke som en reträtt vid ett kloster eller en kursgård kan innebära. Också fängelse-tiden kan vara ett tillfälle att dra sig tillbaka. Som intagen ställer man sig lite vid sidan av samhället. Man har lämnat sin vardag och det kan ge nya perspektiv. Kanske ser man tydligare samhällets osunda tendenser. Klasshierarkin blir tydlig. De som hamnar i fängelse är i regel människor från samhällets lägre skikt.

Det blir en levande insikt att människor i Sverige växer upp under olika villkor. Det barn som lever i ett missbrukarhem blir otruggt,

något som kan förfölja individen under hela livet. Samhällsfenomenet alkoholkonsumtion framträder i ett nytt ljus, då man inser hur många brott som bottenar i fylleri och missbruk.

Fängelsemurarna håller vissa företeelser på avstånd. Den intagne separeras från konsumtionsområdet, åtminstone från möjligheten att tröstshoppa. Hon är också befriad från den reklam som kletas över stadskärnorna: förgelseväckande Hennes & Mauritz-affischer och lögnaktiga Bregott-posters. Fängelsets rum är rent från försäljningskampanjer. Sinnet rensas för en tid.

Ödemarken

När Johannes döparen framträdde med sin uppmaning till omvändelse – »Den som har två skjortor skall dela med sig åt den som ingen har»⁸ – valde han öknen som arena. Evangelisten Markus gör en poäng av Johannes vistelseort. »Hela Judeen och alla i Jerusalem» kom ut till Johannes i ödemarken, skriver han. Spänningen mellan centrum och periferi blir uppenbar. Enligt den judiska tempelstatens nationella myt var nämligen Jerusalem världens mittpunkt, staden som alla nationer en dag skulle lyda under.⁹ Men Markus kastar om den vedertagna ordningen: Frälsningen väcks till nytt liv i periferin, inte i centrum.¹⁰

Också Jesus utförde sin gärning i geografins marginal: i det halv-hedniska Galileen, hemvist för upprorsmakare och långt från tempelns Jerusalem.

Liz McAllister och Phil Berrigan har beskrivit fängelserna som en ödemark för vår tids kristna. Uppslaget är intressant.

Kunskapsociologer har påtalat hur en människas kunskaper och åsikter om verkligheten är beroende av var hon befinner sig. Från villaträdgårdars och tidningsredaktioners horisont framträder en annan sanning om världen än den som ger sig tillkänna från samhällsbyggets källare. Fängelset – världens periferi – tillhandahåller en ny utsiktspunkt.

När vi resursstarka kristna aktivister ser hur orättvisorna konkret drabbar människor av kött och blod, och denna insikt landar inom oss, kan engagemanget fördjupas. Den materiella, kroppsliga upplevelsen hjälper oss att häva vår inkrökthet i oss själva. När vi slås av hur väl förspänt vi har det kan en process av omvändelse ta fart. Det är naturligt för en kristen att vilja använda sina gåvor till att tjäna sin nästa. »Av den som har fått mycket skall det krävas mycket...»¹¹

Men anstalter är också, tänker vi oss, den *avskalade* ödemarken. Vardagens larm och stim gör oss upptagna med vårt eget. Det spartanska livet i fängelset kan hjälpa oss att lyssna. Där kan det vara lättare att höra de dämpade rösterna: de förtrycktas anspråk, vår djupaste önskan, ja Guds tilltal – det stilla sus som Bibeln talar om.¹² Fängelset är en bra plats för att ställa sig frågan: Hur kan jag göra *nu* det som Jesus gjorde *då*?